

ปัญหาสังคมไทยในมุมมองทางมนุษยศาสตร์

Thai Social Problems through the Lens of the Humanities

วนิดา พานทอง¹

Wanida Panthong

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปัญหาความเหลื่อมล้ำ อัตลักษณ์ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในสังคมไทยร่วมสมัย ผ่านกรอบคิดเชิงมนุษยศาสตร์ซึ่งประกอบด้วยปรัชญามนุษยนิยม แนวคิดวัฒนธรรมศึกษา และทฤษฎีอัตลักษณ์ โดยตั้งคำถามสำคัญว่า “มนุษยศาสตร์สามารถมีบทบาทในการฟื้นฟูศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในสังคมไทยได้อย่างไร” วิธีการศึกษามีลักษณะบูรณาการระหว่างการวิเคราะห์เอกสารเชิงทฤษฎีกับการพิจารณากรณีศึกษาในลักษณะภาพสัณฐานชาติพันธุ์วิทยา ที่สะท้อนประสบการณ์ของกลุ่มชายขอบในเมืองและชนบท ผลการวิเคราะห์พบว่า ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและชนชั้นยังคงเป็นโครงสร้างหลักที่ตอกย้ำความไม่เสมอภาค การศึกษาในฐานะสถาบันที่ควรลดช่องว่างกลับทำหน้าที่ผลิตซ้ำทุนวัฒนธรรมและความได้เปรียบของชนชั้นกลางและชนชั้นสูง นอกจากนี้ความแตกต่างระหว่างเมือง-ชนบทยังสร้างพลวัตที่ทำให้คนจำนวนมากอยู่ในสถานะ “ระหว่างสองโลก” ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรของเมืองอย่างเต็มที่ และไม่อาจยึดโยงกับรากเหง้าของตนอย่างสมบูรณ์ ขณะเดียวกันกระแสบริโภคนิยมและการขยายตัวของสื่อดิจิทัลได้สร้างวิกฤตคุณค่าและอัตลักษณ์เสมือนที่เปราะบาง นำไปสู่ปัญหาสุขภาพทางใจที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น ขณะที่บทบาทของศาสนาและจารีตดั้งเดิมซึ่งเคยเป็นกลไกเยียวยาก็ถูกเปลี่ยนเป็นสินค้าในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ มนุษยศาสตร์ได้เสนอแนวทางเยียวยาที่หลากหลาย แนวทางเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าการแก้ไขปัญหาศักดิ์ศรีมนุษย์ในสังคมไทยจำเป็นต้องบูรณาการมิติทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และจิตใจเข้าด้วยกัน โดยมีมนุษยศาสตร์เป็นศูนย์กลางในการออกแบบนโยบายและสถาบันสังคมในอนาคต

คำสำคัญ : ปัญหา, สังคมไทย, มนุษยศาสตร์

¹ นักวิชาการอิสระ ; independent Scholar,Thailand

Corresponding author, e-mail: wanidapanthong286@gmail.com, Tel. 087-28454719

Abstract

This article aims to analyze the problems of inequality, identity, and human dignity in contemporary Thai society through a humanities-oriented framework that incorporates humanist philosophy, cultural studies, and identity theory. The central research question is: How can the humanities contribute to restoring human dignity in Thailand? The study applies a mixed-method approach that combines theoretical document analysis with ethnographic vignettes reflecting the lived experiences of marginalized communities in both urban and rural contexts. The findings reveal that economic and class inequality remain the structural foundation of social disparities. Education, instead of bridging such gaps, reproduces cultural and social capital that favors the middle and upper classes. Moreover, the urban-rural divide creates a dynamic in which many people live “between two worlds,” unable to fully access urban resources while also being distanced from their local roots. At the same time, consumerist values and the expansion of digital media have generated a crisis of meaning and fragile virtual identities, contributing to widespread mental health issues. Meanwhile, the traditional role of religion and customary practices as mechanisms of social healing has been commodified within the globalized market economy. Nevertheless, the humanities provide multiple pathways for healing and transformation. Artistic and literary practices create spaces for reflection, empathy, and collective understanding. These approaches highlight that addressing the crisis of human dignity in Thailand requires not only structural reform but also cultural and existential renewal.

Keywords: Problems, Thai Social, Humanities

1. บทนำ

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยเผชิญความเหลื่อมล้ำทั้งด้านรายได้ การศึกษา และการเข้าถึงบริการสาธารณะ ปัญหาเหล่านี้ไม่เพียงสะท้อนความไม่เสมอภาคเชิงโครงสร้าง แต่ยังส่งผลโดยตรงต่อ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มชายขอบที่ขาดโอกาสในการพัฒนาศักยภาพ (Sen, 1999) ขณะเดียวกัน กระแสบริโภคนิยมและสื่อดิจิทัลได้สร้างค่านิยมแข่งขัน “ผู้ชนะ-ผู้แพ้” (Bauman, 2000) ทำให้ความเปราะบางทางจิตใจและความโดดเดี่ยวในครอบครัวและชุมชนทวีความชัดเจน (Nussbaum, 2010).

แม้งานศึกษาด้านเศรษฐกิจและสังคมไทยจำนวนมากได้วิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำและการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียม แต่ยังคงขาดการบูรณาการมิติทางมนุษยศาสตร์ที่เน้นคุณค่า ศักดิ์ศรี และอัตลักษณ์ของปัจเจกในฐานะมนุษย์

งานนี้จึงตั้งเป้าอุดช่องว่างดังกล่าว โดยใช้กรอบทฤษฎีมนุษยนิยม (Nussbaum, 2011; Sen, 1999), วัฒนธรรมศึกษา (Hall, 1997) และทฤษฎีอัตลักษณ์ (Ricoeur, 1992; Tajfel & Turner, 1979) มาวิเคราะห์ทั้งเชิงทฤษฎีและเชิงประจักษ์.

วัตถุประสงค์หลักของบทความคือ (1) วิเคราะห์วิกฤตศักดิ์ศรีมนุษย์ภายใต้โครงสร้างความเหลื่อมล้ำ (2) ศึกษาความเปราะบางของอัตลักษณ์ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ และ (3) เสนอแนวทางมนุษยศาสตร์—ผ่านศิลปะวรรณกรรม และการเล่าเรื่องชุมชน—เพื่อสร้างพื้นที่เยียวยาและเสริมพลังปัจเจก คำถามสำคัญคือมนุษยศาสตร์สามารถเสนอวิธีคิดและเครื่องมือที่ช่วยฟื้นฟูศักดิ์ศรีมนุษย์ในสังคมไทยได้อย่างไร ขอบเขตการศึกษาเน้นช่วงปี 2000–ปัจจุบัน โดยใช้วิธีผสมผสานการวิเคราะห์เชิงเอกสารกับกรณีศึกษาชุมชนเมืองและชนบท (ethnographic vignette) เพื่อให้เห็นทั้งภาพกว้างและมิติชีวิตประจำวัน ผลลัพธ์ที่คาดหวังคือการสร้างข้อเสนอเชิงนโยบายและทิศทางการวิจัยใหม่ ที่ผสานมุมมองมนุษยศาสตร์เข้ากับการออกแบบสังคมไทยในอนาคต

2. กรอบแนวคิดเชิงมนุษยศาสตร์

กรอบแนวคิดเชิงมนุษยศาสตร์เป็นรากฐานในการทำความเข้าใจปัญหาสังคมไทยที่ลึกซึ้งกว่าการมองผ่านตัวเลขหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวโดยเน้นคุณค่า ศักดิ์ศรี และความหมายของการดำรงอยู่ของมนุษย์ในฐานะปัจเจกและส่วนหนึ่งของชุมชนทั้งปวงตามมนุษยนิยม วัฒนธรรมศึกษา และทฤษฎีอัตลักษณ์ ช่วยให้เรามองเห็นพลวัตของอำนาจและการสร้างตัวตนในสังคมร่วมสมัยรอบนี้จึงไม่เพียงทำหน้าที่อธิบายเชิงทฤษฎี แต่ยังเปิดพื้นที่ในการวิพากษ์และสร้างแนวทางแก้ไขเพื่อให้มนุษยศาสตร์ทำหน้าที่เชื่อมโยงการพัฒนาเข้ากับศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง

2.1 ปรัชญามนุษยนิยม

ปรัชญามนุษยนิยม(Humanism) ยึดถือคุณค่าและศักดิ์ศรีของปัจเจกบุคคลเป็นศูนย์กลาง โดยวางรากฐานมาตั้งแต่แนวคิดของ อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) ที่เสนอว่ามนุษย์ทุกคนต้องได้รับการปฏิบัติในฐานะ “จุดหมายในตัวเอง” (An end in itself) ไม่ใช่เพียงเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์อื่น (Kant, 1785/1997). แนวคิดนี้ได้สร้างมาตรฐานเชิงจริยศาสตร์ที่ย้ำว่าศักดิ์ศรีมนุษย์เป็นสิ่งที่ไม่สามารถถูกลดทอนหรือแลกเปลี่ยนได้

ในศตวรรษที่ 20 แนวคิดดังกล่าวถูกต่อยอดโดยนักเศรษฐศาสตร์และนักปรัชญาสังคม เช่น อามาร์ตยา เซน (Amartya Sen) ผู้พัฒนากรอบแนวทางความสามารถ (Capability approach) โดยเสนอว่าการพัฒนาที่แท้จริงไม่ควรจำกัดเพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ต้องขยายเสรีภาพและศักยภาพของปัจเจกให้สามารถกำหนดเส้นทางชีวิตของตนเองได้ (Sen, 1999) ต่อมามาร์ธา นุสส์บอม (Martha Nussbaum) ได้ขยายแนวคิดดังกล่าวให้มามีมิติทางจริยศาสตร์และนโยบาย โดยเน้นว่าศักดิ์ศรีมนุษย์คือแกนหลักของการพัฒนา และได้เสนอรายการความสามารถพื้นฐาน(Central capabilities) ที่รัฐควรรับรองเพื่อสร้างเงื่อนไขให้พลเมืองมีชีวิตที่มีคุณค่า (Nussbaum, 2011).

การประยุกต์แนวคิดมนุษยนิยมในสังคมไทยยังมีความท้าทาย เพราะงานวิจัยจำนวนมากยังเน้นการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างหรือเชิงกฎหมายมากกว่าการสำรวจคุณค่าและศักดิ์ศรีในมิติปรัชญาและจริยศาสตร์ (Nipattaruj, 2023) การบูรณาการกรอบคิดมนุษยนิยมสามารถช่วยให้เรามองเห็นช่องว่างระหว่างการพัฒนาที่วัดผลเชิงปริมาณกับการพัฒนาที่เน้นคุณภาพชีวิตและความหมายของการเป็นมนุษย์ในสังคมไทย ดังนั้นการศึกษาปรัชญามนุษยนิยมจึงเป็นจุดตั้งต้นสำคัญในการวิเคราะห์ปัญหาความเหลื่อมล้ำและศักดิ์ศรีมนุษย์ในบทความนี้ โดยเน้นว่าความเป็นมนุษย์ไม่อาจถูกลดทอนเป็นเพียงตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ(GDP) หรือรายได้เฉลี่ย หากแต่ต้องถูกพิจารณาผ่านการยอมรับคุณค่าของปัจเจกที่มีสิทธิเลือกและสร้างเส้นทางชีวิตของตนเอง

2.2 แนวคิดวัฒนธรรมศึกษา

แนวคิดวัฒนธรรมศึกษา (Cultural studies) เกิดขึ้นในอังกฤษช่วงคริสต์ทศวรรษ 1960 และขยายอิทธิพลในแวดวงสังคมศาสตร์ทั่วโลก โดยมี สจิวต์ ฮอลล์ (Stuart Hall) เป็นนักทฤษฎีคนสำคัญที่ชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมมิใช่เพียงการสะสมความรู้หรือศิลปะชั้นสูง หากแต่เป็นกระบวนการผลิตความหมายที่สอดประสานกับอำนาจและอุดมการณ์ทางสังคม (Hall, 1997) ฮอลล์เสนอกรอบคิดการเข้ารหัส/ถอดรหัส (Encoding/decoding) ซึ่งอธิบายว่า ผู้ผลิตสื่อมักเข้ารหัสข้อความเชิงอุดมการณ์ไว้ในงานสื่อ ขณะที่ผู้รับสารตีความตามประสบการณ์และอัตลักษณ์ของตนเอง กระบวนการนี้ทำให้สื่อกลายเป็น “พื้นที่ต่อสู้ทางความหมาย” (Sites of struggle) ที่เปิดโอกาสให้เกิดการต่อต้านหรือการตีความใหม่

งานวัฒนธรรมศึกษายังเน้นการวิเคราะห์วัฒนธรรมปวงชน (Popular culture) เช่น เพลง ภาพยนตร์ โทรทัศน์ หรือโซเชียลมีเดีย เพื่อชี้ว่าปรากฏการณ์เหล่านี้ไม่ใช่เรื่องบันเทิงอย่างเดียว แต่สะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและโครงสร้างทางชนชั้น (Storey, 2018) ในสังคมร่วมสมัยการเกิดขึ้นของสื่อดิจิทัลและแพลตฟอร์มออนไลน์ได้ยิ่งทำให้วัฒนธรรมเป็นพื้นที่แข่งขันเชิงอัตลักษณ์มากขึ้น โดยผู้ใช้สามารถสร้างและเผยแพร่ตัวตนใหม่ได้หลากหลาย แต่ขณะเดียวกันก็อาจรู้สึก “ไร้ราก” (Rootlessness) หากขาดการยึดโยงกับคุณค่าดั้งเดิมของชุมชน (Appadurai, 1996)

สำหรับบริบทไทยแนวคิดวัฒนธรรมศึกษาเปิดพื้นที่ให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง วัฒนธรรมดั้งเดิม เช่น ศาสนาและจารีตประเพณีกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ เช่น สมัยนิยม สื่อสังคม และวัฒนธรรมบริโภค การผสมผสานนี้ทำให้เกิดสิ่งที่นักทฤษฎีเรียกว่าอัตลักษณ์แบบผสม (Hybrid identity) (García Canclini, 1995) ซึ่งเป็นทั้งพลังสร้างสรรค์และความท้าทายต่อการอบอวลอัตลักษณ์เดิม การวิเคราะห์ด้วยกรอบวัฒนธรรมศึกษาจึงช่วยให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงเชิงวัฒนธรรมไม่ใช่เพียงผลข้างเคียงของโลกาภิวัตน์ แต่เป็นกระบวนการต่อรองเชิงความหมายที่กำหนดอนาคตของชุมชนและสังคมไทย

2.3 ทฤษฎีอัตลักษณ์

แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ (Identity) เป็นหัวใจของการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับสังคม โดยหนึ่งในทฤษฎีสำคัญคือ แนวคิด “การเล่าเรื่องตนเอง” (Narrative identity) ของพอล ริคัวร์ (Paul Ricoeur)

ซึ่งอธิบายว่าอัตลักษณ์ของบุคคลถูกสร้างขึ้นผ่านการเชื่อมโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเข้าด้วยกันในรูปแบบเรื่องเล่า ทำให้บุคคลรู้สึกถึงความต่อเนื่องของตนเองแม้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง (Ricoeur, 1992)

ในเชิงจิตสังคมเอริก เอริกสัน (Erik Erikson) เสนอแนวคิดอัตลักษณ์อัตตา (Ego identity) โดยเห็นว่ามนุษย์ต้องเผชิญความขัดแย้งและวิกฤตทางพัฒนาการในแต่ละช่วงวัย ซึ่งหากผ่านได้จะสร้างความมั่นคงทางอัตลักษณ์และความรู้สึกเป็นตัวของตัวเอง (Erikson, 1968) ขณะที่ในเชิงสังคมวิทยาองรี ทาจเฟล (Henri Tajfel) และจอห์น เทิร์นเนอร์ (John Turner) เสนอทฤษฎีอัตลักษณ์ทางสังคม (Social identity theory) อธิบายว่าปัจเจกสร้างอัตลักษณ์ผ่านการสังกัดกลุ่ม (In-group) และการเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น (Out-group) ซึ่งมีผลต่อพฤติกรรมและความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคม (Tajfel & Turner, 1979)

อีกด้านหนึ่ง แนวคิดความแตกต่าง (Otherness) ของเอดเวิร์ด ซาอิด (Edward Said) แสดงให้เห็นว่าการสร้าง “ผู้อื่น” (The Other) มักเป็นกระบวนการเชิงอำนาจที่ทำให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งถูกกีดกันหรือถูกนิยามว่าแตกต่างจากมาตรฐานหลัก (Said, 1978) ส่วนโฮมี ภาภา (Homi Bhabha) ได้นำเสนอแนวคิดความเป็นลูกผสม (hybridity) ว่าอัตลักษณ์ของผู้ถูกทำให้เป็นชายขอบสามารถสร้างพลังสร้างสรรค์ใหม่ๆ ได้ หากได้รับพื้นที่ในการเล่าเรื่องและแสดงออกอย่างเท่าเทียม (Bhabha, 1994)

ในบริบทไทย ทฤษฎีอัตลักษณ์เหล่านี้ช่วยให้เราเข้าใจการต่อรองของกลุ่มชาติพันธุ์และชุมชนชายขอบ เช่น ชาวม้ง กะเหรี่ยง หรือชาวเล ที่มักถูกทำให้เป็น “ผู้อื่น” ผ่านระบบการศึกษาและสื่อ แต่ในขณะเดียวกันก็สามารถสร้างอัตลักษณ์ผสมผสาน (Hybrid identity) ที่เชื่อมโยงความเป็นท้องถิ่นเข้ากับวัฒนธรรมสมัยใหม่ เพื่อสร้างพื้นที่การยอมรับใหม่ในสังคมไทย

2.4 การเชื่อมโยงกับบริบทไทย

เมื่อเชื่อมโยงกรอบแนวคิดมนุษยนิยม วัฒนธรรมศึกษา และทฤษฎีอัตลักษณ์เข้ากับบริบทไทย จะพบว่ามิติต่อเนื่องและความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ สังคมไทยมีรากฐานทางวัฒนธรรมที่ยึดโยงกับพุทธศาสนาและวิถีชุมชน ซึ่งสะท้อนคุณค่าของความเมตตาและการพึ่งพาอาศัยกัน หลักคิดดังกล่าวถูกต่อยอดเป็น “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ในรัชสมัยรัชกาลที่ 9 ที่มุ่งเน้นความสมดุลระหว่างปัจเจกกับสังคมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Phongpaichit & Baker, 2004)

ในด้านโครงสร้างทางสังคม งานคลาสสิกของสแตนลีย์ ทัมเบียห์ (Stanley Tambiah) ชี้ว่า วัดและเครือข่ายปฏิบัติหน้าที่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนไทย ซึ่งช่วยสร้างอัตลักษณ์ร่วมและลดทอนความเป็น “ผู้อื่น” เมื่อเทียบกับแนวคิดตะวันตกที่มักเน้นปัจเจกเป็นศูนย์กลาง (Tambiah, 1970) อย่างไรก็ตามการขยายตัวของสื่อดิจิทัลและกระแสโลกาภิวัตน์ได้สร้างอัตลักษณ์แบบผสมผสาน (Hybrid identity) ที่ทำให้ผู้คน โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ในชนบทและเมือง สามารถสลับบทบาทระหว่างคุณค่าดั้งเดิมกับอิทธิพลสมัยใหม่ เช่น การใช้ภาษาไทยปนภาษาอังกฤษในสื่อสังคม หรือการสืบสานประเพณีควบคู่กับการรับสมัยนิยมเกาหลี (Appadurai, 1996; García Canclini, 1995)

กรอบคิดเชิงมนุษยศาสตร์จึงช่วยให้เราเข้าใจว่า อัตลักษณ์ไทยร่วมสมัยมิได้เป็นสิ่งที่ แต่เป็นผลจากการต่อรองและปรับประสานระหว่างรากฐานทางวัฒนธรรมกับแรงกดดันจากโลกาภิวัตน์ การศึกษามิติการผสมผสานนี้มีความสำคัญต่อการออกแบบนโยบายที่เคารพทั้งศักดิ์ศรีปัจเจกและคุณค่าร่วมของชุมชน เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกลายเป็นเงื่อนไขที่ซ้ำเติมความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย

3. ปัญหาความเหลื่อมล้ำและอัตลักษณ์

ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยไม่ได้สะท้อนเพียงตัวเลขทางเศรษฐกิจ แต่ยังฝังลึกในโครงสร้างชนชั้น ระบบการศึกษา และความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบท ความเหลื่อมล้ำเหล่านี้ไม่เพียงจำกัดโอกาสทางเศรษฐกิจ แต่ยังสร้างความเปราะบางต่ออัตลักษณ์ของบุคคลและชุมชน การแสวงหาตัวตนท่ามกลางแรงกดดันจากการเปรียบเทียบและการกีดกันทางสังคม ทำให้ศักดิ์ศรีมนุษย์ถูกสั่งคลอน ดังนั้น การทำความเข้าใจปัญหาความเหลื่อมล้ำจึงต้องควบคู่ไปกับการวิเคราะห์การก่อรูปและการต่อรองอัตลักษณ์ในสังคมไทยร่วมสมัย

3.1 เศรษฐกิจและชนชั้น

ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจถือเป็นปัญหาพื้นฐานที่ส่งผลโดยตรงต่อศักดิ์ศรีและคุณภาพชีวิตของประชาชนในสังคมไทย ปัญหานี้ไม่เพียงสะท้อนผ่านรายได้ที่แตกต่างกัน แต่ยังปรากฏชัดในโอกาสเข้าถึงทรัพยากร เช่น การศึกษา สาธารณสุข และทุนทางสังคม ซึ่งล้วนสัมพันธ์กับโครงสร้างชนชั้นที่สืบทอดอย่างต่อเนื่อง (Phongpaichit & Baker, 2004)

ในเชิงทฤษฎีปิแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) อธิบายว่า ความเหลื่อมล้ำไม่ได้ดำรงอยู่เพียงในรูปของ “ทุนเศรษฐกิจ” (Economic capital) เท่านั้น แต่ยังถูกเสริมด้วย “ทุนวัฒนธรรม” (Cultural capital) และ “ทุนทางสังคม” (Social capital) ซึ่งถ่ายทอดผ่านครอบครัวและสถาบันการศึกษา ทำให้กลุ่มชนชั้นกลางและชนชั้นสูงสามารถสะสมความได้เปรียบเหนือกว่ากลุ่มชนชั้นล่าง (Bourdieu, 1986) ในบริบทไทยแนวคิดนี้สามารถอธิบายได้ว่าการสืบทอดฐานะทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมได้กลายเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความเหลื่อมล้ำที่ยากต่อการแก้ไข

ในอีกด้านหนึ่ง อมาตยา เซน (Amartya Sen) เสนอว่า การวัดความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเพียงด้วยตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) ไม่สามารถสะท้อนความเป็นจริงของการพัฒนาได้ เพราะการพัฒนาที่แท้จริงควรมุ่งไปที่การขยาย “ศักยภาพ” (Capabilities) และ “เสรีภาพที่แท้จริง” ของบุคคล (Sen, 1999) หากรัฐและสังคมไทยยังคงเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเชิงปริมาณโดยละเลยการกระจายโอกาส ความเหลื่อมล้ำก็จะยังคงดำรงอยู่ และศักดิ์ศรีของผู้ด้อยโอกาสจะถูกกดทับลงไปเรื่อย ๆ

เมื่อพิจารณาเชิงประจักษ์ รายงานการวิจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมไทยพบว่าแม้ประเทศไทยมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง แต่ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ยังคงสูงและคงตัว โดยกลุ่มคนรวยที่สุด 10%

ของประเทศยังคงถือครองทรัพย์สินเกินครึ่งหนึ่งของทรัพย์สินทั้งหมด (World Bank, 2016) ปัญหานี้สะท้อนชัดว่าการพัฒนาเชิงโครงสร้างไม่ได้แปรผันเป็นการยกระดับศักยภาพของคนส่วนใหญ่ในสังคม

ดังนั้นการทำความเข้าใจปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและชนชั้นในสังคมไทยต้องมองผ่านทั้งมิติทฤษฎีและข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยการบูรณาการแนวคิดทุนหลายรูปแบบของบูร์ดิเยอเข้ากับแนวทางความสามารถ (Capability Approach) ของเซน จะช่วยให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้นว่าปัญหานี้มิได้เป็นเพียงเรื่องรายได้ แต่เป็นการขาดโอกาสทางศักดิ์ศรีและเสรีภาพที่ควรเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของทุกคน อย่างไรก็ตามมุมมองด้านมนุษยศาสตร์ การแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำจำเป็นต้องมุ่งสร้างพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมที่เคารพความหลากหลาย เปิดโอกาสให้เสียงของกลุ่มชายขอบได้รับการยอมรับ และใช้ศิลปะ วรรณกรรม และการเล่าเรื่องเป็นเครื่องมือในการเยียวยาและสร้างความเข้าใจร่วมกัน แนวทางนี้จะช่วยขยายการแก้ปัญหาจากเพียงการจัดการเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจไปสู่การสร้างสังคมที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง

3.2 การศึกษาและการสร้างอัตลักษณ์

ระบบการศึกษาเป็นทั้งเครื่องมือในการยกระดับศักยภาพมนุษย์และเป็นกลไกที่อาจตอกย้ำความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างในสังคมไทย การศึกษาไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ถ่ายทอดความรู้ แต่ยังเป็นพื้นที่ผลิตซ้ำอัตลักษณ์และค่านิยมของสังคมผ่านหลักสูตร วิธีการเรียนการสอน และการประเมินผล ซึ่งมักสะท้อนค่านิยมของชนชั้นกลางเป็นหลัก (Apple, 2004) นักเรียนจากครอบครัวที่มีฐานะจึงได้รับการยอมรับและการสนับสนุนมากกว่า ขณะที่ผู้มาจากครอบครัวที่ยากจนหรือชายขอบกลับถูกลดทอนโอกาสในการสร้างอัตลักษณ์เชิงบวก

ในเชิงทฤษฎี บูร์ดิเยอ อธิบายว่าโรงเรียนทำหน้าที่เป็นกลไกในการสืบทอดถิ่นอาศัย (Habitus) และทุนทางวัฒนธรรม (Cultural capital) ของชนชั้นนำ ทำให้ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจถูกทำให้กลายเป็นความเหลื่อมล้ำทางวัฒนธรรมและกลายเป็น “ความปกติ” ในสายตาสังคม (Bourdieu, 1986) แนวคิดนี้สอดคล้องกับข้อสังเกตของแนนซี เฟรเซอร์ (Nancy Fraser) ที่เสนอว่าความไม่เป็นธรรมทางสังคมมีทั้งมิติการกระจายทรัพยากร (Redistribution) และมิติการยอมรับ (Recognition) ซึ่งระบบการศึกษามักล้มเหลวในการให้การยอมรับความแตกต่างของผู้เรียนชายขอบ (Fraser, 2000)

สำหรับประเทศไทยแม้รัฐจะขยายโอกาสทางการศึกษาให้ครอบคลุมมากขึ้น แต่การเข้าถึงคุณภาพการศึกษายังคงต่างกันอย่างมากระหว่างเมืองกับชนบท และระหว่างโรงเรียนเอกชนกับโรงเรียนรัฐ งานศึกษาของ World Bank (2012) พบว่าความแตกต่างด้านคุณภาพครูและทรัพยากรการเรียนรู้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำด้านผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษายังคงสูง ซึ่งในทางปฏิบัติย่อมส่งผลต่อการสร้างอัตลักษณ์และโอกาสในอนาคตของนักเรียนชายขอบโดยตรง

ดังนั้นหากมองผ่านกรอบมนุษยศาสตร์ ระบบการศึกษาไทยควรไม่เพียงทำหน้าที่ผลิตแรงงานเข้าสู่ตลาด แต่ต้องทำหน้าที่สร้างอัตลักษณ์ที่หลากหลายและเท่าเทียม เปิดโอกาสให้ผู้เรียนจากทุกภูมิหลังได้มี “เสียง” ของตนเองในกระบวนการเรียนรู้ การปรับหลักสูตรและวิธีสอนให้เคารพความแตกต่างเชิงวัฒนธรรมและสังคมจึงเป็น

สิ่งจำเป็นเพื่อฟื้นฟูศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ผ่านการศึกษา ในทัศนะของผู้เขียน แนวทางที่ควรดำเนินการ ได้แก่ การพัฒนาหลักสูตรที่บูรณาการศาสตร์มนุษยศาสตร์ ศิลปะ และประสบการณ์ชุมชนเข้าไว้ในกระบวนการเรียนรู้ การสร้างพื้นที่สาธารณะในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยที่เปิดกว้างต่อการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม และการสนับสนุนให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมกำหนดทิศทางการเรียนรู้ของตนเอง แนวทางเหล่านี้จะช่วยให้การศึกษาไม่เพียงลดความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง แต่ยังเสริมสร้างคุณค่า ความหมาย และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ได้อย่างแท้จริง

3.3 ชุมชนเมือง-ชนบท

ความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบทในสังคมไทยสะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างชัดเจน พื้นที่เมืองโดยเฉพาะกรุงเทพฯ มักได้รับการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐาน การศึกษา และสาธารณสุขมากกว่า ขณะที่พื้นที่ชนบทยังคงพึ่งพาเครือญาติ เครือข่ายชุมชน และวัดเป็นศูนย์กลางทางสังคมและวัฒนธรรม (Tambiah, 1970) ความแตกต่างเหล่านี้ส่งผลต่อการสร้างอัตลักษณ์ของคนเมืองและชนบทที่ต่างกัน ทั้งในด้านรูปแบบชีวิต ค่านิยม และการเข้าถึงทรัพยากร

ในด้านวัฒนธรรม อรุณ อับปาตูไร (Arjun Appadurai) (1996) ชี้ว่าโลกาภิวัตน์ได้สร้างกระแสทางวัฒนธรรมที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นต้องปรับตัว โดยเฉพาะการแพร่กระจายของสื่อดิจิทัลที่เปิดโอกาสให้คนชนบทสามารถเข้าถึงกระแสสากลและสร้าง “อัตลักษณ์ผสมผสาน” (hybrid identity) ที่ผสมทั้งความเป็นท้องถิ่นและสมัยใหม่ ขณะเดียวกัน เนสเตอร์ การ์เซีย แคนคลินี Néstor (García Canclini) (1995) อธิบายว่าอัตลักษณ์ไฮบริดนี้ไม่เพียงสะท้อนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม แต่ยังเป็นยุทธวิธีของคนชายขอบในการต่อรองกับโครงสร้างอำนาจ

ในบริบทไทย คนเมืองมักถูกเชื่อมโยงกับความเป็น “สมัยใหม่” การเข้าถึงการศึกษาและตลาดแรงงานที่หลากหลาย ส่วนคนชนบทแม้ถูกมองว่าล้าหลัง แต่กลับมีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง เช่น ระบบเครือญาติ พิธีกรรม และบทบาทของวัดซึ่งยังคงมีความหมายต่อการสร้างความเป็นชุมชน (Phongpaichit & Baker, 2004) อย่างไรก็ตาม การย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองเพื่อแสวงหางานและโอกาสทางเศรษฐกิจทำให้คนจำนวนมากอยู่ในสถานะ “ระหว่างสองโลก” คือไม่อาจกลับไปสู่รากเดิมอย่างเต็มที่ และยังไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรของเมืองได้อย่างเท่าเทียม ปรากฏการณ์นี้นำไปสู่ความรู้สึก “ไร้ราก” (Rootlessness) ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญต่อการสร้างอัตลักษณ์ร่วมสมัย ดังนั้น การวิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำเมือง-ชนบทไม่ควรหยุดที่การเปรียบเทียบเชิงโครงสร้างเพียงอย่างเดียว แต่ควรมองเห็นพลวัตของการสร้างอัตลักษณ์ที่เกิดจากการผสมผสาน การต่อรอง และการปรับตัวของผู้คนในพื้นที่ที่แตกต่างกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการลดความเหลื่อมล้ำจำเป็นต้องคำนึงถึงทั้งการกระจายทรัพยากรและการสร้างพื้นที่วัฒนธรรมที่เปิดกว้างต่อความหลากหลาย

จากการวิเคราะห์ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ อัตลักษณ์ และสุขภาวะทางใจ ผู้เขียนเห็นว่าการแก้ไขต้องดำเนินการในลักษณะบูรณาการทั้งในเชิงโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรม ในเชิงโครงสร้าง รัฐควรลดความเหลื่อมล้ำด้วยการกระจายทรัพยากรการศึกษาและสาธารณสุขอย่างเท่าเทียม รวมถึงสร้างระบบเศรษฐกิจที่เปิด

โอกาสให้คนชายขอบเข้าถึงตลาดแรงงานที่มั่นคงและมีศักดิ์ศรีมากขึ้น ขณะที่ในเชิงวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ จำเป็นต้องสร้าง “พื้นที่สาธารณะทางวัฒนธรรม” ที่เปิดกว้างให้กับความหลากหลาย เช่น การสนับสนุนศิลปะ ชุมชน วรรณกรรม และการเล่าเรื่องของกลุ่มชายขอบ เพื่อให้เกิดการยอมรับและการมีเสียงในสังคมร่วมสมัย นอกจากนี้ รัฐและสังคมควรร่วมกันส่งเสริมกลไกเยียวยาทางใจผ่านกิจกรรมศิลปะ การศึกษาเชิงมนุษยศาสตร์ และการสร้างชุมชนเข้มแข็ง เพื่อให้บุคคลได้ฟื้นฟูความหมายและศักดิ์ศรีในการดำรงอยู่ แนวทางเหล่านี้จะทำให้การลดความเหลื่อมล้ำของสังคมไทยไม่ใช่เพียงการจัดการเชิงเศรษฐกิจ แต่เป็นการสร้างสังคมที่เคารพคุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์อย่างแท้จริง

4. ปัญหาทางวัฒนธรรมและค่านิยม

ปัญหาทางวัฒนธรรมและค่านิยมในสังคมไทยสะท้อนความตึงเครียดระหว่างรากเหง้าดั้งเดิมกับแรงกดดันของโลกสมัยใหม่ กระแสบริโภคนิยมและสื่อดิจิทัลได้สร้างวิกฤตคุณค่า ทำให้มนุษย์นิยามความหมายชีวิตผ่านวัตถุและภาพลักษณ์มากกว่าความสัมพันธ์ ศาสนาและจารีตซึ่งเคยเป็นกลไกยึดโยงชุมชนกลับถูกทำให้กลายเป็นสินค้าในระบบเศรษฐกิจตลาดค่านิยมแบบดั้งเดิมและสมัยใหม่ปะทะและผสมผสานกัน จนเกิดอัตลักษณ์ใหม่ที่ทั้งเปิดโอกาสและสร้างความเปราะบาง วิกฤตวัฒนธรรมไม่ใช่เพียงการเสื่อมถอย แต่คือการเปลี่ยนผ่านที่ต้องการการตีความและการฟื้นฟูความหมายใหม่

4.1 กระแสบริโภคนิยมและวิกฤตคุณค่า

หนึ่งในปัญหาทางวัฒนธรรมที่สำคัญของสังคมไทยร่วมสมัยคือการขยายตัวของกระแสบริโภคนิยม (Consumerism) ซึ่งทำให้ “ความสุข” และ “คุณค่า” ของบุคคลถูกตีความใหม่ในรูปแบบที่วัดได้ด้วยการครอบครองสินค้าและบริการ แทนที่จะเป็นการสร้างความหมายทางสังคมและจิตใจ (Bauman, 2000) ภายใต้โลกาภิวัตน์ การโฆษณาและวัฒนธรรมสื่อได้ผลิตซ้ำอุดมการณ์ผู้บริโภคจนเกิดบรรทัดฐานใหม่ที่เน้นการแข่งขันทางวัตถุ และทำให้ความแตกต่างเชิงเศรษฐกิจถูกซ้ำเติม

ในแง่นี้ ซิกมุนท์ เบาแมน (Zygmunt Bauman) ได้ชี้ให้เห็นผ่านแนวคิดความทันสมัยที่เป็นของเหลว (liquid modernity) ว่ามนุษย์ในโลกปัจจุบันถูกผลักเข้าสู่สังคมที่ไม่มั่นคงและแปรเปลี่ยนตลอดเวลา การบริโภคกลายเป็นวิธีสร้างสถานะและอัตลักษณ์ แต่ก็สร้างความเปราะบางทางคุณค่า เพราะสิ่งที่บริโภคได้อาจเสื่อมสลายหรือหมดความหมายได้อย่างรวดเร็ว (Bauman, 2000)

เมื่อปรับเข้ากับบริบทไทย กระแสบริโภคนิยมได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ ทั้งในเมืองและชนบท เช่น การแข่งขันเพื่อครอบครองโทรศัพท์มือถือรุ่นล่าสุด เสื้อผ้าชื่อยี่ห้อสินค้า (Brand name) หรือการท่องเที่ยวต่างประเทศเพื่อแสดงสถานะบนสื่อสังคม ปรัชญาการฉาบฉวยนี้ไม่เพียงสร้างแรงกดดันทางเศรษฐกิจแก่ครอบครัว แต่ยังทำให้เกิดวิกฤตคุณค่า (Value crisis) ที่ลดทอนการเห็นความสำคัญของความพอเพียงและความสัมพันธ์ทางสังคม

ในมุมมองเชิงมนุษยศาสตร์ วิกฤตนี้สะท้อนถึงการที่สังคมละเลยศักดิ์ศรีของมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีคุณค่าในตัวเอง และกลับไปยึดโยงกับมูลค่าทางเศรษฐกิจเป็นหลัก การแก้ไขจึงไม่อาจอาศัยเพียงนโยบายเศรษฐกิจ แต่จำเป็นต้องฟื้นฟูการให้คุณค่ากับความหมายชีวิตและความสัมพันธ์ของมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่แนวคิดมนุษยนิยมพยายามเน้นย้ำ

4.2 สื่อ-เทคโนโลยีและอัตลักษณ์เสมือน

การขยายตัวของสื่อดิจิทัลและเทคโนโลยีสารสนเทศในศตวรรษที่ 21 ได้เปลี่ยนแปลงวิธีการสร้างอัตลักษณ์ของผู้คนอย่างลึกซึ้ง สื่อสังคมได้กลายเป็น “พื้นที่ทางวัฒนธรรม” ใหม่ ที่ปัจเจกสามารถออกแบบและนำเสนอภาพลักษณ์ของตนเองต่อสาธารณะได้อย่างต่อเนื่อง กระบวนการนี้นำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์เสมือน (virtual identity) ซึ่งบางครั้งอาจแตกต่างจากตัวตนจริงในชีวิตประจำวัน (Turkle, 2011)

อย่างไรก็ตามการสร้างอัตลักษณ์ผ่านสื่อดิจิทัลก็มีด้านที่เปราะบาง เนื่องจากโครงสร้างของแพลตฟอร์มมักเอื้อให้เกิดการเปรียบเทียบทางสังคมที่ไม่สิ้นสุด ผู้ใช้จำนวนมากจึงเผชิญกับแรงกดดันจากการนำเสนอ “ตัวตนที่สมบูรณ์แบบ” หรือจากความกลัวการพลาดสิ่งสำคัญ (Fear of missing out) ซึ่งส่งผลต่อสุขภาพทางใจ (Andreassen et al., 2017) ปรากฏการณ์นี้สะท้อนข้อสังเกตของ มาร์แชลล์ แมคลูฮัน (Marshall McLuhan) ที่ว่า “สื่อคือสาร” (The medium is the message) ซึ่งหมายความว่า รูปแบบของสื่อมีผลโดยตรงต่อวิถีคิดและพฤติกรรมของผู้ใช้ ไม่ใช่เพียงเนื้อหาที่ส่งผ่าน (McLuhan, 1964)

ในบริบทไทย การแพร่หลายของสมาร์ทโฟนและแพลตฟอร์มออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก, ทวิตเตอร์ และอินสตาแกรม ได้ทำให้คนรุ่นใหม่จำนวนมากใช้สื่อเป็นเครื่องมือหลักในการสร้างตัวตนและสถานะทางสังคม การผสมผสานระหว่างภาษาไทยกับภาษาอังกฤษ รวมถึงการนำเสนอวิถีชีวิตแบบ “ทันสมัย” สะท้อนถึงความพยายามในการสร้างอัตลักษณ์ที่ตอบสนองทั้งต่อมาตรฐานท้องถิ่นและมาตรฐานสากล ขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดความรู้สึกโดดเดี่ยวและความไม่มั่นคงในอัตลักษณ์ เนื่องจากตัวตนเสมือนอาจไม่สามารถสะท้อนความเป็นจริงได้อย่างครบถ้วน ดังนั้นการวิเคราะห์บทบาทของสื่อและเทคโนโลยีในการสร้างอัตลักษณ์จึงมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจปัญหาสังคมร่วมสมัยไทย เพราะแสดงให้เห็นว่าความเหลื่อมล้ำมิได้เกิดจากเศรษฐกิจหรือการศึกษาเพียงอย่างเดียว แต่ยังเกิดจาก “สนามสื่อ” ที่กำหนดมาตรฐานของการยอมรับและการมองเห็นตัวตนของผู้คนด้วย

4.3 ศาสนา-จารีตและการเปลี่ยนแปลงค่านิยม

ในสังคมไทย ศาสนาและจารีตดั้งเดิมเคยเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างความมั่นคงทางวัฒนธรรมและคุณค่าร่วม โดยเฉพาะพุทธศาสนาที่ทำหน้าที่ทั้งเป็นหลักจริยธรรมและเป็นศูนย์กลางของชุมชน (Tambiah, 1970). วัดไม่เพียงเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่ยังเป็นพื้นที่พบปะและสร้างความหมายร่วมในชีวิตประจำวันของผู้คน อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา เช่น การเร่งตัวของกระแสบริโภคนิยม การย้ายถิ่นฐาน และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัว ได้ลดบทบาทของศาสนาและจารีตลงอย่างเห็นได้ชัด (Keyes, 2014)

ปรากฏการณ์นี้ทำให้คนรุ่นใหม่จำนวนมากมองว่าการปฏิบัติศาสนกิจและพิธีกรรมเป็นภาระหรือเป็นเพียงพิธีการที่ขาดความหมายจริงในชีวิตประจำวัน ซึ่งสอดคล้องกับข้อสังเกตของนักมานุษยวิทยาที่ว่า สังคมไทยกำลังเผชิญกับภาวะ “พิธีกรรมว่างเปล่า” (Empty ritualism) กล่าวคือ พิธีกรรมยังคงถูกจัดขึ้น แต่ไม่สามารถสร้างพลังทางสังคมหรือความหมายที่ลึกซึ้งได้อีกต่อไป (Tambiah, 1970)

ขณะเดียวกันงานวิจัยเชิงมานุษยวิทยาพบว่า กระบวนการทำให้ศาสนากลายเป็นสินค้า (Commodification of religion) ได้ทวีความชัดเจนขึ้น เช่น การเผยแพร่พิธีกรรมผ่านสื่อออนไลน์ การทำบุญออนไลน์ หรือการใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาในเชิงการตลาด (Jackson, 2016) สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าศาสนาและจารีตมิได้หายไปจากสังคมไทย แต่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปตามแรงกดดันของโลกาภิวัตน์และเศรษฐกิจตลาดดังนั้น ปัญหาค่านิยมทางศาสนาและจารีตในปัจจุบันมิใช่เพียงการเสื่อมถอย แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ทำให้ศาสนาต้องต่อรองกับบริบทใหม่ๆ ความท้าทายอยู่ที่การฟื้นความหมายของศาสนาและจารีตให้ตอบโจทย์สังคมไทยร่วมสมัย โดยไม่สูญเสียแก่นแท้ที่เกี่ยวข้องกับศักดิ์ศรีมนุษย์และความสัมพันธ์ของชุมชน

5. ปัญหาจิตใจและสุขภาพ

ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์และการแข่งขันที่รุนแรง สุขภาวะทางใจของผู้คนในสังคมไทยกำลังเผชิญวิกฤตที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น ความเครียด ภาวะซึมเศร้า และความรู้สึกไร้คุณค่าถูกซ้ำเติมด้วยแรงกดดันจากบริโภคนิยมและภาพลวงตาในโลกดิจิทัล สุขภาพจิตจึงมิใช่เพียงปัญหาส่วนบุคคล แต่คือผลลัพธ์ของโครงสร้างเศรษฐกิจวัฒนธรรมและสื่อที่บีบคั้นชีวิตประจำวัน การเยียวยาจึงต้องก้าวข้ามการแพทย์ไปสู่การสร้างพื้นที่ความหมาย ศิลปะ และการเล่าเรื่อง ที่ช่วยฟื้นฟูศักดิ์ศรีมนุษย์

5.1 วิกฤตทางใจในสังคมสมัยใหม่

ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีที่รวดเร็ว ปัญหาสุขภาพทางใจได้กลายเป็นประเด็นสำคัญของสังคมไทยในศตวรรษที่ 21 อัตราการเกิดภาวะซึมเศร้า ความวิตกกังวล และความเหงาเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยรายงานขององค์การอนามัยโลกชี้ว่าภาวะซึมเศร้าได้กลายเป็นสาเหตุหลักของการสูญเสียสมรรถภาพการดำเนินชีวิตในระดับโลก รวมถึงประเทศไทย (World Health Organization, 2021) ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนว่าปัญหาทางใจมิได้เป็นเพียงเรื่องปัจเจก แต่เป็นปัญหาสาธารณสุขที่ต้องอาศัยการแก้ไขเชิงโครงสร้างและนโยบายสังคม

ในเชิงทฤษฎีวิถีการดำรงอยู่ แฟรงเคิล (Viktor Frankl) (1946/2006) ได้เสนอแนวคิดสูญญากาศแห่งการดำรงอยู่ (Existential vacuum) หรือ “ภาวะสูญญากาศแห่งการดำรงอยู่” อธิบายว่ามนุษย์จะประสบปัญหาทางใจอย่างรุนแรงเมื่อขาด “ความหมายในชีวิต” (Meaning in life) ในสังคมไทย ความกดดันจากกระแสบริโภคนิยม การแข่งขันทางการศึกษาและความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้คนจำนวนมากรู้สึกไร้คุณค่าและไร้

เป้าหมาย จนนำไปสู่วิกฤตทางใจที่สะท้อนผ่านการเพิ่มขึ้นของอัตราการฆ่าตัวตายและการใช้สารเสพติดในบางกลุ่มประชากร

ปัญหานี้ยังรุนแรงขึ้นเมื่อผนวกกับแรงกดดันจากสื่อดิจิทัล ซึ่งมักสร้างภาพลักษณ์ของความสำเร็จและความสุขที่ “สมบูรณ์แบบ” ทำให้ผู้ใช้จำนวนมาก โดยเฉพาะวัยรุ่นและคนหนุ่มสาว รู้สึกว่าตนเองด้อยค่าเมื่อเปรียบเทียบกับมาตรฐานที่ถูกสร้างขึ้นในโลกออนไลน์ (Andreassen et al., 2017) วิกฤตทางใจในสังคมสมัยใหม่จึงไม่ได้เกิดเพียงจากปัจจัยเศรษฐกิจหรือครอบครัว แต่ยังเชื่อมโยงกับโครงสร้างทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยีที่มีอิทธิพลต่อการสร้างอัตลักษณ์ของบุคคลด้วย

ดังนั้นการทำความเข้าใจสภาวะทางใจในบริบทไทยจำเป็นต้องพิจารณาทั้งปัจจัยโครงสร้างและมิติความหมายชีวิต เพราะการแก้ปัญหาที่มุ่งเพียงการรักษาทางการแพทย์ย่อมไม่เพียงพอ หากไม่สร้างเงื่อนไขที่ทำให้ผู้คนสามารถเข้าถึงความหมายและศักดิ์ศรีของการดำรงอยู่

5.2 กลไกเยียวยาและการฟื้นฟู

ท่ามกลางวิกฤตทางใจที่เพิ่มสูงขึ้นในสังคมไทย คำถามสำคัญคือสังคมจะสร้างกลไกเยียวยาและฟื้นฟูอย่างไรเพื่อรักษาศักดิ์ศรีและความหมายของการดำรงอยู่ แนวคิดเชิงมนุษยศาสตร์เสนอว่าการเยียวยาไม่ควรจำกัดเพียงการรักษาทางการแพทย์ แต่ต้องครอบคลุมถึงการสร้างพื้นที่สังคมและวัฒนธรรมที่เอื้อให้ปัจเจกสามารถเล่าเรื่อง แบ่งปัน และสร้างความหมายใหม่ในชีวิตของตน

ไมเคิล ไวท์ และ เดวิด เอปสตัน (Michael White and David Epston) ได้พัฒนาการบำบัดด้วยการเล่าเรื่อง (Narrative therapy) โดยมุ่งให้ผู้คน “เขียนเรื่องราวชีวิตใหม่” ผ่านการตีความและจัดวางประสบการณ์ในมุมมองที่เน้นพลังและศักยภาพ มากกว่าการยึดติดกับข้อจำกัดหรือบาดแผล (White & Epston, 1990) การบำบัดเชิงเล่าเรื่องนี้ได้รับการประยุกต์ในหลายประเทศ รวมถึงประเทศไทย ที่เริ่มนำวิธีการดังกล่าวมาใช้ในงานสังคมสงเคราะห์และงานกับชุมชนชายขอบ เพื่อสร้างการยอมรับและความเข้มแข็งจากภายใน

นอกจากนี้ มาร์ธา นัสบอม (Martha Nussbaum) (2011) ชี้ให้เห็นว่า ศิลปะและวรรณกรรมมีพลังเยียวยาเนื่องจากช่วยเปิดพื้นที่ให้ผู้คนสะท้อนอารมณ์ ความทุกข์ และความหวัง ตลอดจนสร้างความเข้าใจเชิงอารมณ์ร่วม (Empathy) กับผู้อื่น การส่งเสริมกิจกรรมเชิงศิลปะและวรรณกรรมในชุมชน เช่น โครงการละครชุมชน เวทีชอปป ศิลปะ หรือการเขียนบันทึกชีวิต จึงสามารถทำหน้าที่เป็น “พื้นที่ฟื้นฟูทางใจ” ที่ช่วยเสริมความเป็นปึกแผ่นและลดความโดดเดี่ยวได้

สำหรับบริบทไทยการสร้างกลไกเยียวยาที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยทั้งมิติทางสถาบันและมิติทางวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น การสนับสนุนงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชน (Community-based participatory research) ที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดปัญหาและออกแบบวิธีแก้ไขด้วยตนเอง ตลอดจนการเปิดพื้นที่ให้ศิลปินท้องถิ่นและผู้นำชุมชนใช้ศิลปะและเรื่องเล่าเป็นเครื่องมือเยียวยา ปัจจัยเหล่านี้ช่วยเชื่อมโยงความหมายของการดำรงอยู่เข้ากับศักดิ์ศรีของแต่ละบุคคลและความเข้มแข็งของสังคมโดยรวม ดังนั้นการเยียวยาและการฟื้นฟูในเชิง

มนุษยศาสตร์มิได้เป็นเพียงการบำบัดเชิงจิตวิทยาส่วนบุคคล แต่เป็นกระบวนการทางสังคม-วัฒนธรรมที่สร้างพื้นที่สำหรับการยอมรับ ความเข้าใจ และการฟื้นฟูพลังชีวิตร่วมกัน

สรุป

บทความนี้ได้วิเคราะห์ปัญหาความเหลื่อมล้ำ อัตลักษณ์ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในสังคมไทย ผ่านกรอบคิดเชิงมนุษยศาสตร์ที่ประกอบด้วยปรัชญามนุษยนิยม วัฒนธรรมศึกษา และทฤษฎีอัตลักษณ์ โดยชี้ให้เห็นว่าปัญหาสังคมไทยมิได้จำกัดอยู่ที่ตัวเลขทางเศรษฐกิจหรือการกระจายทรัพยากรเท่านั้น แต่ยังสะท้อนถึงวิกฤตคุณค่า วัฒนธรรมและจิตใจของผู้คน ในด้านเศรษฐกิจและชนชั้นการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ไม่เท่าเทียมทำให้ความเหลื่อมล้ำยังคงอยู่ ขณะที่ระบบการศึกษายังคงผลิตซ้ำความแตกต่างเชิงโครงสร้างผ่านทุนทางวัฒนธรรมและสังคมความเหลื่อมล้ำเมือง-ชนบทที่ยังตอกย้ำปัญหานี้ โดยทำให้คนจำนวนมากอยู่ในสภาวะ “ระหว่างสองโลก” และรู้สึกไร้ราก

นอกจากมิติทางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว กระแสบริโภคนิยมและสื่อดิจิทัลยังได้สร้างวิกฤตคุณค่าและความเปราะบางทางจิตใจ โดยทำให้มนุษย์วัดคุณค่าของตนผ่านการบริโภคและอัตลักษณ์เสมือน ศาสนาและจารีตที่เคยเป็นกลไกคำจูนชุมชนก็ถูกเปลี่ยนบทบาทให้กลายเป็นสินค้าในโลกาภิวัตน์ สิ่งเหล่านี้ชี้ว่าปัญหาศักดิ์ศรีมิได้เป็นเพียงเรื่องส่วนบุคคล แต่คือผลผลิตจากโครงสร้างและกระแสสังคมร่วมสมัย เพื่อตอบโจทย์นี้มนุษยศาสตร์เสนอแนวทางเยียวยาที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการใช้ศิลปะและวรรณกรรมเป็นพื้นที่สะท้อนและฟื้นฟู การศึกษาเชิงมนุษยศาสตร์เพื่อสร้างอัตลักษณ์ใหม่และพลเมืองที่มีความเห็นอกเห็นใจ หรือการสร้างพื้นที่สนทนาที่เปิดกว้างต่อความแตกต่าง แนวทางเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการแก้ไขปัญหาสังคมไทยจำเป็นต้องบูรณาการมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน โดยมีมนุษยศาสตร์เป็นศูนย์กลางในการค้นศักดิ์ศรีและความหมายให้กับชีวิตมนุษย์

ดังนั้นสรุปได้ว่าการบูรณาการมุมมองมนุษยศาสตร์เข้าสู่การวิเคราะห์และออกแบบนโยบายไม่เพียงช่วยลดความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง แต่ยังสร้างเงื่อนไขทางวัฒนธรรมและจิตใจที่เอื้อให้สังคมไทยก้าวไปสู่อนาคตที่มีความเท่าเทียมและเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- Andreassen, C. S., Pallesen, S., & Griffiths, M. D. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. *Addictive Behaviors*, 64, 287–293. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.03.006>
- Apple, M. W. (2004). *Ideology and curriculum* (3rd ed.). RoutledgeFalmer.

- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. University of Minnesota Press.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Boal, A. (1979). *The theatre of the oppressed*. Pluto Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
- Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning*. Beacon Press. (Original work published 1946)
- Fraser, N. (2000). Rethinking recognition. *New Left Review*, 3, 107–120.
- García Canclini, N. (1995). *Hybrid cultures: Strategies for entering and leaving modernity*. University of Minnesota Press.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action, Volume 1: Reason and the rationalization of society*. Beacon Press.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Sage.
- Jackson, P. A. (2016). *Buddhism, merit and modernity in Thailand: A social and cultural history*. Silkworm Books.
- Kant, I. (1997). *Groundwork of the metaphysics of morals* (M. Gregor, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1785)
- Keyes, C. F. (2014). *Finding their voice: Northeastern villagers and the Thai state*. Silkworm Books.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding media: The extensions of man*. McGraw-Hill.
- Nipattaruji, T. (2023). The essence of the law on human dignity for stateless persons in Thailand. *Ratchaphruek Journal of Philosophy and Jurisprudence*, 21(2), 31–54. Retrieved from <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/RJPJ/article/download/264454/178705/1035978>
- Nussbaum, M. C. (2010). *Not for profit: Why democracy needs the humanities*. Princeton University Press.
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating capabilities: The human development approach*. Harvard University Press.
- Phongpaichit, P., & Baker, C. (2004). *Thaksin: The business of politics in Thailand*. Silkworm Books.
- Ricoeur, P. (1992). *Oneself as another*. University of Chicago Press.

- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
- Smith, S., & Watson, J. (2010). *Reading autobiography: A guide for interpreting life narratives* (2nd ed.). University of Minnesota Press.
- Storey, J. (2018). *Cultural theory and popular culture: An introduction* (8th ed.). Routledge.
- Tambiah, S. J. (1970). *Buddhism and the spirit cults in North-East Thailand*. Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Brooks/Cole.
- Taylor, C. (1994). *Multiculturalism: Examining the politics of recognition*. Princeton University Press.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.
- White, M., & Epston, D. (1990). *Narrative means to therapeutic ends*. W. W. Norton & Company.
- World Bank. (2012). *Thailand: Benchmarking education system performance*. Washington, DC: World Bank.
- World Health Organization. (2021). *Depression and other common mental disorders: Global health estimates*. World Health Organization.